



AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

Academic Journal of History and Idea

Research Article

Received: 12.12.2025

Accepted: 15.04.2026

Aygün Alizade *

<https://orcid.org/0009-0001-5269-0299>

Hujwiri'nin Keşfü'l-Mahcûbu ve Erken Dönem Farsça Tasavvuf Nesrinin Teşekkülü

Hujwîrî's Kashf al-Mahjûb and the Formation of Early Persian Sufi
Prose

Öz

XI. yüzyıl, tasavvuf literatürünün içerik, yöntem ve tür bakımından kurumsallaşmaya başladığı kritik bir tarihsel evreyi temsil etmektedir. Bu dönemde tasavvufî eserlerin sayısında belirgin bir artış yaşanmış, süfi düşünce sözlü aktarım sınırlarını aşarak yazılı ve sistematik metinler aracılığıyla daha geniş coğrafyalara taşınmıştır. Bu sürecin dükkat çekici örneklerinden biri, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Ali Osman el-Cüllâbî el-Hujwîrî el-Gaznevî tarafından kaleme alınan Keşfü'l-Mahcûb adlı eserdir. Farsça yazılmış en erken ve en kapsamlı tasavvufî risaleler arasında yer alan bu metin, tasavvuf düşüncesinin kavramsal çerçevesini, süfi ahlakını, makam ve hâl teorisini, mürid-mürîd ilişkisini ve erken süfi çevrelerin tarihsel birikimini bütüncül biçimde ele almaktadır. Eser, yalnızca tasavvuf tarihi açısından değil, aynı zamanda Fars nesrinin gelişimi bakımından da kurucu bir öneme sahiptir. Arapça ilmi gelenek ile Farsça telif kültürü arasında köprü işlevi gören Keşfü'l-Mahcûb, sonraki yüzyıllarda kaleme alınan çok sayıda tasavvufî klasîğini etkilemiş ve klasik Fars tasavvuf nesrinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu çalışma, Keşfü'l-Mahcûb'un yapısal özelliklerini, düşünsel muhtevasını, edebî üslubunu ve tasavvuf literatüründeki yerini inceleyerek eserin erken dönem İslâm düşünce tarihindeki konumunu yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Hujwîrî, Keşfü'l-Mahcûb, Tasavvuf tarihi, Farsça tasavvuf nesri, Süfi düşünce

Abstract

The eleventh century represents a critical phase in the institutionalization of Sufi literature in terms of content, method, and literary form. During this period, the number of Sufi works increased significantly, and Sufi thought moved beyond oral transmission through systematic written texts that circulated across broader intellectual and geographical settings. One of the most notable products of this transformation is *Kashf al-Mahjûb*, written by Abû al-Hasan 'Alî b. Abî 'Alî 'Uthmân al-Jullâbî al-Hujwîrî al-Ghaznavî. Recognized as one of the earliest and most comprehensive Sufi treatises composed in Persian,

*Associate Professor, Doctor of Philological Sciences, Institute of Oriental Studies, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, aygunalizade@yahoo.com

Citation: Alizade, A. (2026). Hujwîrî'nin Keşfü'l-Mahcûbu ve Erken Dönem Farsça Tasavvuf Nesrinin Teşekkülü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 13(2), 1-18.

Copyright and License Statement — © 2026 Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (*Academic Journal of History and Idea*). This article is published as an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). The article may be used, shared, adapted, distributed, and reproduced in any medium or format for non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the author(s) and the journal. The authors are solely responsible for the scientific, legal, and ethical content of the article; the editors and editorial board disclaim all responsibility.

the work offers an integrated account of the conceptual foundations of Sufism, Sufi ethics, the theory of states and stations, the master-disciple relationship, and the historical legacy of early Sufi communities. The importance of the text extends beyond the history of Sufism. It also occupies a formative position in the development of Persian prose. Functioning as a bridge between the Arabic scholarly tradition and the emerging Persian culture of authorship, Kashf al-Mahjûb influenced numerous later Sufi classics and contributed substantially to the formation of classical Persian mystical prose. This study reassesses the place of the work within early Islamic intellectual history through an examination of its structure, doctrinal content, literary style, and lasting significance in the Sufi literary tradition.

Keywords: *Hujwiri, Kashf al-Mahjûb, history of Sufism, Persian Sufi prose, Sufi thought*

Giriş

Arapça kaleme alınan sûfî eserler, Farsça sûfî edebiyatının teşekkülü ve gelişimi üzerinde belirleyici bir etki bırakmıştır. İslâm dünyasında ilmî ve kültürel üretimin uzun süre temel dili olan Arapça, özellikle erken dönem tasavvuf literatürünün kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Bununla birlikte, hilafet coğrafyasında bölgesel dillerin yazı dili olarak güç kazanmasıyla birlikte Farsça da yalnızca edebî bir ifade aracı olmaktan çıkmış, dinî ve tasavvufî düşüncenin aktarımında başlıca dillerden biri hâline gelmiştir. Arapçanın tek merkezli hâkimiyetinin zayıfladığı bu süreçte, Farsça telif edilen eserlerin sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır.

Bu dönüşüm döneminde sûfî edebiyatı, farklı nesir türleri aracılığıyla dikkat çekici bir çeşitlilik kazanmıştır. Hagiografik tezkireler, sûfî şeyhlerin menkıbelerini konu alan biyografik eserler, müridlerin meclis sohbetlerine dayanarak kaleme aldığı metinler, Arapçadan Farsçaya yapılan tercümeleler, Arapça eserler üzerine yazılan şerhler, mektuplar ve nasihatnâmeler bu gelişimin başlıca örnekleri arasında yer almaktadır. Böylece Farsça sûfî edebiyatı dar bir çevreye hitap eden sınırlı metinler alanından çıkarak içerik, anlam dünyası ve estetik ifade bakımından hızlı bir gelişim göstermiştir.

Bu entelektüel ve edebî gelişimde birçok sûfî müellifin önemli katkısı bulunmaktadır. Ebulhasan Herekânî (963–1033), Ebu Saîd Ebu'l-Hayr (967–1049), Hâce Abdullah Ensârî (1006–1088), Ebu Hâmid Gazâlî (1058–1111), Ahmed Gazâlî (ö. 1123–1126 arası), Aynükdât Hemedânî (1098–1131), Şehâbeddin Sühreverdî (1154–1191) ve Ferîdüddin Attâr (1145–1221), hem düşünsel derinlikleri hem de edebî üsluplarıyla bu geleneğin şekillenmesinde belirleyici rol oynamışlardır. Onların eserleri, Farsça sûfî nesrinin yalnızca içerik bakımından değil, aynı zamanda dil ve anlatım teknikleri bakımından da olgunlaşmasını sağlamıştır. Erken dönem Farsça tasavvuf yazıcılığının dikkat çekici örneklerinden biri, Ebu İbrahim İsmail Müstemlî Buhârî'nin Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf* adlı eserine yazdığı Farsça şerhtir. Bu çalışma, Farsça ilk tasavvuf ansiklopedik metinlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Aynı çizgide, Ali b. Osman Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eseri de Farsça konuşan sûfî çevrelerde geniş kabul görmüş ve klasik tasavvuf literatürünün temel kaynakları arasına girmiştir (Hujwiri, 1995). Öte yandan Ebu Hâmid Gazâlî, Arapça kaleme aldığı *İhyâ' 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinin daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamak amacıyla onun muhtasar ve yeniden tertip edilmiş biçimini *Kimyâ-yı Sa'âdet* adıyla Farsça olarak kaleme almıştır. Bu

tercih, yalnızca dilsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda tasavvufî bilginin toplumsallaşması açısından da önem taşımaktadır. Tasavvuf alanında eser telif etme geleneği sonraki yüzyıllarda da kesintisiz biçimde devam etmiştir. Arapça yazılmış meşhur eserler arasında Şehâbeddin Ömer Sühreverdi'nin '*Avârifü'l-ma'ârif*' adlı eseri ile İzzeddin Mahmud Kâşânî'nin *Misbâhü'l-bidâye ve miştâbü'l-kefâye* adlı eseri zikredilebilir.

Bu tarihsel arka plan içerisinde *Keşfü'l-Mahcûb*, hem erken dönem tasavvuf düşüncesini sistematik biçimde yansıtmaya hem de Farsça sûfî nesrin klasik formunun oluşumuna katkı sağlamaya bakımından özel bir yere sahiptir. Bu nedenle eser, yalnızca bir tasavvuf risalesi olarak değil, aynı zamanda İslâm düşünce tarihi ile Fars edebiyatı tarihinin kesişim noktasında yer alan kurucu bir metin olarak değerlendirilmelidir.

Keşfü'l-Mahcûb'un Sonraki Farsça Tasavvuf Literatürüne Etkisi

Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eseri, Farsça kaleme alınmış erken dönem sûfî metinlerinden biri olup daha sonraki dönemlerde yazılan birçok eser üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu etkiye örnek olarak Ferîdüddin Attâr'ın *Tezķiretü'l-Evliyâ* adlı eseri gösterilebilir (Attar, 1905; Nishapuri, 2002). Ferîdüddin Attâr'ın kendi eserini telif ederken başvurduğu kaynaklardan biri de Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'udur. Her iki eser karşılaştırıldığında, bazı cümlelerin hiçbir değişikliğe uğramadan aynen korunduğu görülmektedir. Bu durum, erken dönem sûfî literatürde metin aktarımının ve ortak rivayet geleneğinin güçlü biçimde sürdüğünü göstermektedir. Bu tespiti somutlaştırmak amacıyla İmam Cafer Sâdık ve Üveys Karanî'nin zikrine dair örnekler verilebilir. Nitekim İmam Cafer Sâdık'a ilişkin rivayet, her iki eserde de büyük ölçüde aynı şekilde yer almaktadır.

نقل است که یکبار داوود طائی پیش صادق آمد و گفت: ای پسر رسول خدای مرا پندی ده که دلم سیاه شده است، گفت یا با سلیمان تو زاهد زمانه ای ترا به پند من چه حاجت است؟ گفت. ای فرزند بیغمبر تما را بر همه خلائق فضل است و پند دادن همه بر تو واجب است. گفت یا با سلیمان من از آن می ترسم که بقیامت جد من دست در من زند که چرا حق متابعت من نگزاردی، این کار به بنسبت صحیح و به نسبت قوی نیست. این کار بمعاملت شایسته حضرت حق بود، داوود بگریست و گفت بار خدایا آنکه معجون طینت او از آب نبوت است و ترکیب طبیعت او از اصل برهان و حجت جدش رسول است و مادرش بتول است او بدین حیرانی است داوود که باشد که به معامله خود معجب شود
(Attar, 1381, s. 20; Hujwiri, 1374, s. 103).

Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'in vefatı yaklaştığında kendisine, "*Ey Resûlullah, birkamızı kime verelim?*" diye sorulmuş, o da, "*Üveys Karanî'ye*" buyurmuştur. Hz. Ömer ile Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra *Kâfe*'ye geldiklerinde, Hz. Ömer hutbe esnasında, "*Ey Necid halkı, ayağa kalkınız*" demiş, onlar da ayağa kalkmışlardır. Ardından, "*Aranızda Karen köyünden olan biri var mı?*" diye sormuştur

Bu metinlerin karşılaştırılması sonucunda Attâr'ın, Hujwiri'ye kıyasla bilgileri daha ayrıntılı ve daha kapsamlı biçimde sunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Attâr'ın yalnızca *Keşfü'l-Mahcûb*'dan değil, aynı zamanda başka Farsça kaynaklardan da yararlandığını göstermektedir. Ferîdüddin Attâr, *Keşfü'l-Mahcûb*'dan sadece sûfîler hakkında bilgi aktarmakla yetinmemiş, aynı zamanda eserin

üslubundan da etkilenmiştir. Nitekim Hujwiri, her bir zikre secili nesirle başlamaktadır. Attâr'ın şairlik kudreti ise onun bu alanda daha estetik ve daha dikkat çekici ifadeler kurmasına imkân tanımıştır. Mesela Hujwiri, İmam Cafer Sâdık'ın zikrinin başında şu ifadeleri kullanmaktadır:

و منهم و نیز سیف سنت و جمال طریقت و معبر معرفت و مزین صفوت ابومحمد جعفر بن علی بن الحسین بن
علی الصادق رضوان الله علیهم اجمعین عالی حال و نیکو سیرت بود

(Hujwiri, 1995, s. 102).

Onlardan biri de sünnetin kılıcı, tarikatin güzelliği, marifetin geçidi ve safvetin ziyneti olan Ebû Muhammed Cafer b. Ali b. Hüseyin b. Ali es-Sâdık'tır. Allah'ın rızası hepsinin üzerine olsun. Hâli yüce, sîreti ise güzeldi

Ferîdüddin Attâr ise aynı şahsiyeti çok daha sanatlı ve etkileyici bir dille takdim etmektedir:

آن سلطان ملت مصطفوی آن برهان حجت نبوی آن عامل صدیق آن عالم تحقیق آن میوه دل اولیا آن جگرگوشه
انبیا آن ناقد علی آن وارث نبی آن عارف عاشق جعفر الصادق رضی الله عنه

(Attar, 1905, s. 20; Nishapuri, 2002, s. 20).

"O, Mustafa milletinin sultanı, nebevî hüccetin burhanı, sâdık amel sahibi, tabkik ebli âlim, evliyanın gönül meyvesi, enbiyanın çiğerparesi, Ali'nin seçkini, nebînin vârisi, ârif ve âşık Cafer es-Sâdık'tır. Allah ondan razı olsun."

Benzer bir durum Üveys Karanî'nin takdiminde de görülmektedir. Hujwiri, Üveys Karanî hakkında şöyle demektedir:

آفتاب امت و شمع دین و ملت اویس قرنی رضی الله عنه

(Hujwiri, 1995, s. 109).

"Ümmetin güneşi, dinin ve milletin kandili Üveys Karanî'dir. Allah ondan razı olsun."

Attâr ise Üveys Karanî'yi daha yoğun ve şiirsel bir dille tavsif etmektedir:

آن قبله تابعین آن قوت اربعین آن آفتاب پنهان آن همنفس رحمان آن سهیل یمنی اویس قرنی رضی الله عنه

(Attar, 1905, s. 26; Nishapuri, 2002, s. 26).

"O tâbiînin kiblesi, kırklar kuvvetinin mazharı, gizli güneş, Rahmân'ın hemnefesi, Yemen'in Sübeyl yıldızı Üveys Karanî'dir. Allah ondan razı olsun."

Bütün bu karşılaştırmalar göstermektedir ki, Ferîdüddin Attâr, Hujwiri'den yalnızca içerik bakımından etkilenmemiş, aynı zamanda onun anlatım biçimini de geliştirerek daha sanatkârane bir seviyeye taşımıştır. Bu yönüyle Keşfü'l-Mabcûb'un, Tezķiretü'l-Evliyâ üzerinde hem muhteva hem de üslup bakımından belirgin bir tesire sahip olduğu söylenebilir (Alizade, 2004). Hujwiri'nin Keşfü'l-Mabcûb adlı eserinin, hem Farsça yazılmış erken dönem sûfi risalelerinden biri olması hem de sonraki eserler üzerindeki etkisi bakımından tanıtılması, bu makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

XI. yüzyılda sûfilik alanında yazılan eserlerin sayısı belirgin biçimde artmıştı. Bu dönemin en meşhur tasavvufî eserlerinden biri, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Ali Osman el-Cüllâbî el-Hujwiri el-

Gaznevî'nin (yaklaşık 1004/1007–1088/1106) kaleme aldığı *Keşfü'l-Mabçûb* adlı risalesidir. Bu eser, Farsça yazılmış en eski sûfi metinlerden biri olarak kabul edilir ve hem klasik İran edebiyatı hem de İslâm tasavvufu tarihi açısından bir dönüm noktasıdır (Hujwiri, 1995).

Hujwiri'nin Hayatı ve İlmî Çevresi

Hujwiri, Gazne yakınlarındaki Hücvîr adlı bölgede dünyaya gelmiştir. “Cüllâbî” nisbesi, muhtemelen ailesinin gül suyu (Arapça *gulâb*) üretimiyle uğraşmasından kaynaklanmaktadır. İlk eğitimini babasından almış, genç yaşta dönemin ilim merkezlerinde bulunarak fıkıh, kelâm, hadis, Arap dili ve tasavvuf gibi sahalarda derin bilgi edinmiştir (Hujwiri, 1995). Yaşadığı dönem, Gazneli hanedanlığının hüküm sürdüğü bir zaman dilimiydi. Sultan Mahmud-i Gaznevî devrinde genç bir ârif olarak tanınmış, oğlu Mesud Gaznevî döneminde ise olgunluk çağına ulaşmıştır. Hujwiri, bu süreçte İslâm dünyasının farklı bölgelerine ilim ve irfan yolculuklarına çıkmış, yaklaşık on yıl süren seyahatler gerçekleştirmiştir (Hujwiri, 1995).

Seyahatleri ve İlmî Temasları

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Hujwiri, Serahs, Nişabur, Azerbaycan, Anadolu'nun bazı şehirleri, Halep, Şam, Bağdat, Basra, Medine ve Mekke gibi merkezleri ziyaret etmiştir. Bu seyahatler, onun hem ilmî hem de tasavvufî birikimini zenginleştirmiştir (Hujwiri, 1995).

Seyahatleri sırasında Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hasan el-Hitlî ile tanışmış, bir süre onunla birlikte yolculuk etmiştir. Bazı rivayetlerde, Azerbaycan topraklarında yollarının kesiştiği ve Şam'a kadar birlikte seyahat ettikleri ifade edilir. Ancak Hitlî, Dimaşk yakınlarında hastalanmış ve Bâniyâr adlı mevkide vefat etmiştir. Ölmeden önce Hujwiri'ye çeşitli nasihatlerde bulunmuş, bu olay Hujwiri üzerinde derin izler bırakmıştır (Hujwiri, 1995).

Hujwiri'nin ikinci büyük şeyhi, Ebü'l-Abbâs eş-Şaqqânî'dir. Ondan çok sayıda ilmî ve ruhânî bilgi öğrenmiş, tasavvufî terbiyesini bu müridlerin rehberliğinde tamamlamıştır. Hujwiri, *Keşfü'l-Mabçûb*'da kendi döneminin birçok sûfisinden, onlardan naklettiği menkıbelerden ve ilmî değerlendirmelerden bahseder (Hujwiri, 1995).

O, eserinde Ebu Nasr Serrâc'ın *el-Lüma'*, Sülemî'nin *Tabakâtü's-Süfyye*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Hakîm Tirmizî, Hüseyin b. Mansûr Hallâc, Şah Şucâ' Kirmânî'nin *Mir'âtü'l-Hükemâ*, Ahmed b. Hızrûye el-Belhî ve Ebu Saîd Ebu'l-Hayr'ın eserlerinden de yararlanmış. Bu kaynaklar, onun ilmî düşüncesinin ve tasavvufî dünya görüşünün şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Al-Sulamî, 1960; Al-Tusi, 1914; Hujwiri, 1995).

Hujwiri'nin ilk kitabı, kendi ifadesiyle, *Minhâcü'd-Dîn* adlı eserdir. Bunun yanı sıra şiirlerinden oluşan bir divan da kaleme almıştır. Ancak bu eserlerinin bazı bölümleri kaybolmuş veya başka kişiler tarafından intihal edilerek sahiplenilmiştir. Hujwiri, *Keşfü'l-Mabçûb*'un önsözünde bu duruma dikkat çekerek bazı eserlerinin çalındığını ve isimlerinin değiştirildiğini belirtmiştir (Hujwiri, 1995).

Keşfü'l-Mahcûb sadece bir tasavvuf risalesi değildir; aynı zamanda İslâmî düşünce tarihinde ilk sistematik sûfi ansiklopedilerinden biri olarak kabul edilir. Eserde sûfliğin teorik temelleri, zühd anlayışı, müşid-mürid ilişkisi, fakr, tevhid, aşk ve mârifet gibi konular derinlemesine incelenir. Ayrıca müellif, farklı sûfi meşrepleri arasındaki görüş ayrılıklarını da nesnel biçimde değerlendirmektedir (Hujwiri, 1995).

Keşfü'l-Mahcûb, hem dil tarihi hem de tasavvuf düşüncesi bakımından büyük öneme sahiptir. Farsça yazılmış ilk kapsamlı sûfi risalelerden biri olması sebebiyle sonraki dönemde kaleme alınan birçok esere öncülük etmiştir. Eserin, Ferîdüddin Attâr başta olmak üzere sonraki sûfi müellifler üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır (Attar, 1905; Nishapuri, 2002; Hujwiri, 1995). Hujwiri, kendi ifadesiyle hayatında iki kez büyük bir talihsizlik yaşadığını belirtmektedir. O, bu olayı *Keşfü'l-Mahcûb*'un giriş kısmında şu şekilde dile getirir:

و مرا این حادثه افتاد به دو بار یکی آن که دیوان شعرم کسی بخواست و بازگرفت و حاصل کار جز آن نبود که جمله را بگردانید و نام من از سر آن بیفکند و رنج من ضایع کرد تاب الله علیه و دیگر کتابی کردم اندر تصوف نام آن منهاج الدین یکی از مدعیان رکیک که کس رای گفتار او نکند نام من از سر آن پاک کرد و به نزدیک عوام چنان نمود که آن وی کرده است هر چند خواص بر آن قول بر وی خندیدندی تا خداوند تعالی بی برکتی آن بدو در رسانید و نامش از دیوان طلاب درگاه خود پاک گردانید

(Hujwiri, 1995, s. 2).

"Bu hadise başıma iki defa geldi. Birincisi, biri şiir divanımı istedi ve aldı; fakat işin neticesi şu oldu ki bütününi değiştirip çevirdi, üzerindeki adımı kaldırdı ve emeğimi boşa çıkardı. Allah onu affetsin. İkincisi, tasavvuf hakkında Minhâcü'd-Dîn adlı bir kitap yazdım. Sözlerine kimsenin değer vermediği bayağı bir iddiacı, üzerindeki adımı sildi ve halk nezdinde onu kendisinin yazdığı izlenimini verdi. Her ne kadar seçkinler onun bu sözüne gülüp geçtilerse de sonunda Allah Teâlâ o kimseye bereketsizliğini tattırdı ve adını kendi dergâhının talipleri divanından sildi."

Kaynaklara göre Hujwiri, öğrencilerinin ve dostlarının ısrarlı talebi üzerine aşağıdaki kitapları kaleme almıştır (Hujwiri, 1995):

el-Beyân li-ehli'l-'ayân (Gören kimseler için açıklama),

Bahrü'l-kulûb (Kalplerin Denizi),

Kitâbü'l-îmân (İman Kitabı),

Kitâbü'l-hacc (Hac Kitabı),

er-Ri'âyet bi-hukûk illâhi Te'âlâ (Allah Teâlâ'nın haklarına riayet üzerine),

Kitâbü'l-fenâ ve'l-bekâ (Fânilik ve Bâkilik Kitabı).

Bu eserlerin isimleri yalnızca *Keşfü'l-Mahcûb*'da geçmektedir; ne yazık ki hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla elimizde Hujwiri'nin bu risalelerine dair yalnızca isimler ve bazı kısa atıflar bulunmaktadır (Hujwiri, 1995).

Hujwiri'ye ayrıca iki eser daha nispet edilmiştir: *Keşfü'l-Esrâr* (yahut *Fakrâme*) ve *Sevâbü'l-Abbâr* (Haberlerin Gerçekliği). Ancak konu, üslup ve terminoloji açısından yapılan mukayeseler, bu eserlerin Hujwiri'ye değil, XI–XII. yüzyıllarda yaşamış bazı Hintli sûfilere ait olduğunu göstermektedir (Hujwiri, 1995, s. 11).

“Bu kitapların konuları, yazılış biçimi ve kullanılan ifadeler dikkate alındığında, kesin bir şekilde söylemek mümkündür ki, bunlar Hujwiri'ye değil, XI–XII. yüzyıllarda yaşamış Hint menşeli sûfilere aittir.”

Bu anlatılardan anlaşıldığı üzere, Hujwiri hem kendi döneminde hem de sonrasında eserlerinin intihal ve sahiplenme girişimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, *Keşfü'l-Mabçûb* gibi özgün bir kaynak, onun ilmî dürüstlüğüne, yüksek ahlâk anlayışını ve sûfî geleneğe olan sadakatini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hujwiri, *Keşfü'l-Mabçûb* adlı eserinde kendi kaleme aldığı bazı kitapların adlarını bizzat zikretmiştir. Bu bilgiler, onun ilmî ve tasavvufî üretkenliğini ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda XI. yüzyıl sûfî literatürünün yapısını anlamak bakımından da son derece kıymetlidir.

Esrârü'l-Hıraç ve'l-Melvânât

و مرا اندر این کتابی است مفرد که نام آن اسرار الخرق و الملونات است و نسخه آن به مرو

(Hujwiri, 1995, s. 67).

“Benim bu konuda müstakil bir kitabım da vardır; onun adı Esrârü'l-Hıraç ve'l-Melvenât'tır ve nüshası Merv'dedir.”

Bu ifade, Hujwiri'nin sûfilere hırka sembolizmi ve renklerin manevî anlamları üzerine müstakil bir risale kaleme aldığını göstermektedir. “Hıraç” (hırkalar) ve “melvenât” (renkler) kavramları, tasavvufta müridlerin hâl, makam ve manevî derecelerini simgeleyen unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

el-Beyân li-Ehli'l-‘Ayân (veya Nahvü'l-Kulûb)

و من اندر این معنی در حال بدایت کتابی ساختم و مر آن را البیان لأهل العیان نام نهاده و اندر نحو القلوب

(Hujwiri, 1995, s. 378–379).

“Ben bu hususta, başlangıç döneminde bir kitap yazdım; ona el-Beyân li-Ehli'l-‘Ayân adını verdim ve onu Nahvü'l-Kulûb konusunda kaleme aldım.”

Bu ifade, Hujwiri'nin kalbin mânevî işleyişini sembolik ve kavramsal bir çerçevede ele aldığını göstermektedir. “Nahvü'l-Kulûb” ifadesi, tasavvufî literatürde kalbin grameri şeklinde yorumlanmakta; insanın iç dünyasındaki ruhsal düzenin ve mânevî inceliklerin tahliline işaret etmektedir.

Kitâbü'l-Fenâ ve'l-Bekâ

و ما را از این جنس سخنانی است اندر کتاب فنا و بقا و آن اندر وقت هوس کودکی و تیزگی احوال کرده‌ایم

(Hujwiri, 1995, s. 72).

“Bu türden sözlerimiz Fenâ ve Bekâ adlı kitapta da bulunmaktadır; onu çocukluk hevesi ve hâllerin keskinliği zamanında kaleme almıştık.”

Burada “fenâ” (benliğin yok oluşu) ve “bekâ” (ilâhî varlıkta kalıcılık) kavramları, tasavvuf düşüncesinin en temel iki metafizik mertebesini ifade etmektedir. Hujwiri, bu eserini gençlik ve ilk dönem heyecanı içinde yazdığını belirterek, onu mânevî olgunluk sürecinden önce kaleme aldığını açıkça ifade etmektedir

er-Ri‘âyet li-Hukûkillâhi Te‘âlâ

و طالب این علم را این مسأله از کتابی مطولتر باید طلبید که کردهام و آن را الرعاية لحقوق الله تعالى نام کردهام
(Hujwiri, 1995, s. 405).

“Bu ilmi talep eden kimse, bu meseleyi benim daha geniş olarak yazdığım bir kitaptan araştırmalıdır; ona er-Ri‘âyet li-Hukûkillâh Te‘âlâ adını verdim.”

Bu kitabın, şeriat–tarikât dengesi çerçevesinde ibadetlerin bâtinî anlamlarını ve kulun Allah’a karşı sorumluluklarını ele aldığı düşünülmektedir.

Kitâbü'l-Hacc

و اندر کتاب الحج اندر مشاهدت و وجود آن بابی بیارم ان شاء الله عز و جل
(Hujwiri, 1995, s. 243).

“Hac Kitabı’nda müşâbede ve vücûd konusuna dair bir bölüm zikredeceğim, inşaallah, azze ve celle.”

Bu cümle, Hujwiri’nin henüz tamamlanmamış yahut tasarlanan bir eser projesine atıfta bulunduğunu göstermektedir. Kitâbü'l-Hacc’ın yalnızca zâhirî ibadet hükümlerini değil, hac ibadetinin bâtinî ve tasavvufî boyutlarını da ele almış olması muhtemeldir.

Kitâbü'l-Îmân

و من اندر بیان این کتابی کردهام جدا مراد این جا اثبات اعتقاد مشایخ است
(Hujwiri, 1995, s. 414).

“Ben bunun açıklanması hususunda ayrıca bir kitap yazdım; burada maksat, meşâyihin inancını ispat etmektir.”

Bu eser, erken dönem sûfilerinin itikadî görüşlerini açıklamak ve onları yanlış yorumlara karşı savunmak amacıyla kaleme alınmış görünmektedir.

Keşfü'l-Mahcûb’un Yapısı

Tæarriif adlı eserin şerhi bir kenara bırakılırsa, Hujwiri’nin *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eseri, Farsça kaleme alınmış en eski tasavvuf kitaplarından biridir. Bu eser, sûfilîğin hem teorik hem de ilmî temellerini sistemli biçimde ele alan ilk kapsamlı kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir (Hujwiri, 1995). Hujwiri’ye göre kimde bu kitap bulunursa, onun artık başka bir kaynağa ihtiyacı kalmaz. Bu ifade, müellifin kendi eserine duyduğu güveni değil, aynı zamanda *Keşfü'l-Mahcûb*’un kapsayıcı, ansiklopedik ve öğretici karakterini ortaya koymaktadır.

Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûbu*: Tasavvuf Düşüncesinin İlk Farsça Kaynaklarından Biri

Hujwiri, *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde kitabının yazılış amacını şu ifadelerle açıkça belirtmektedir:

مقصود من اندر این کتاب آن است تا هر که را این باشد به کتب دیگر حاجتمند نگردد و پیش از این گفتم اندر مقدمه کتاب اندر حال سوال تو که این کتاب مر تو را غنیه‌ای باشد و مر طالبان این طریقت را

(Hujwiri, 1995, s. 491).

“Bu kitapta maksadım şudur ki, her kim buna sahip olursa başka kitaplara muhtaç kalmasın. Daha önce, kitabın mukaddimesinde senin soruna dair söylemişim ki, bu kitap hem senin için hem de bu yolun talipleri için bir yeterlilik ve zenginlik kaynağı olacaktır.”

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Hujwiri, eserini tasavvufun bütün yönlerini kapsayan, mürid ve ârif adayları için rehber niteliğinde bir külliyat olarak tasarlamıştır.

Diğer taraftan *Keşfü'l-Mahcûb*, sûfiler ve tasavvuf ilminin önderleri hakkında yazılmış ilk biyografik derlemelerden biri olarak kabul edilir. Eserin adı bütün yazma nüshalarda ve kaynaklarda *Keşfü'l-Mahcûb* şeklinde geçmekle birlikte, yalnız iki yerde *Keşfü'l-Mahcûb li-Arbâbi'l-Kulûb* biçiminde kaydedilmiştir (Hujwiri, 1995).

Hujwiri, eserini dört bölüm (bâb), dört fasıl, on altı kelâm ve on bir “Keşfü'l-Hicâb” başlığı altında düzenlemiştir. Kitabın içeriği, onun hemşehrilerinden biri olan müridi Ebu Saîd el-Hujwiri'nin yönelttiği sorulara verdiği cevaplar etrafında şekillenmiştir (Hujwiri, 1995).

Bu sorular on iki ana kısma ayrılmaktadır: tasavvuf yolunun incelenmesi, sûfi makamlarının mahiyeti, sûfi mezheplerinin açıklanması, sûfilerin sözleri, sûfilerin sembolleri, sûfi işaretleri, ilâhî aşkın mahiyeti, Allah sevgisinin kalplerde tecellisi, aklın Allah aşkının derinliğini idrak edememesinin sebebi, nefsin Allah aşkının hakikatinden hoşlanmamasının sebebi, ruhun Allah'ın sıfatlarıyla sükûna erişmesi, sûfi muameleleri ve bunlara dair hükümler. Bu yapısal sistem, eserin hem öğretici hem de tasnif edici niteliğini ortaya koymaktadır.

Eserde Yer Alan Biyografiler

Hujwiri, *Keşfü'l-Mahcûb*'da toplam doksan bir velî ve sûfi şahsiyetin hayatı ile menkıbeleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak eserin hangi tarihte kaleme alındığına dair kesin bir bilgi mevcut değildir (Hujwiri, 1995).

Dil, Üslup ve Anlatı Yapısı

Keşfü'l-Mahcûb, Fars nesrinin erken dönemine ait didaktik eserler arasında yer almaktadır. Bu eser, özellikle XI. yüzyıl Farsça tasavvuf literatüründe hem dil hem düşünce bakımından öncü bir konumdadır. Hujwiri, kitabında tasavvufla ilgili çok sayıda bilgiyi sistematik biçimde toplamış ve öğretici bir üslup kullanmıştır. Eserin dili bazı bölümlerde farklılıklar gösterse de bu farklılıklar doğrudan konuya hizmet etmektedir. Müellifin amacı, okuyucuyu teorik bilgilerle donatırken aynı zamanda manevî tecrübeye yönlendirmektir.

Metin ve Hikâye Yapısı

Keşfü'l-Mahcûb'da iki ana yapısal düzlem bulunmaktadır: metnin genel yapısı ve hikâyelerin yapısı. Metin yapısı eserin tamamına hâkimdir; hikâyeler ise bu metin içinde bir ağ örgüsü gibi yer alarak bütünlüğe katkı sağlar. Bu iki yapı, eserin hem teorik hem de edebî değerini belirginleştirmektedir.

Her ne kadar eser farklı ve çok sayıda bölümden oluşsa da temelde iki ana eksen üzerine kuruludur: insanın Allah ile özel ilişkisi ve insanın kendi nefsiyle yüzleşmesi. Eserin tüm bölümleri bu iki kavramın açıklanmasına tahsis edilmiştir. Başka bir ifadeyle, kitabın her bölümü görece bağımsız görünse de tamamı birbirine bağlı bir sistem oluşturmaktadır.

Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûbunun Yapısı ve Ana Bölümleri*

Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eseri beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm mukaddimelerdir ve dokuz fasıldan meydana gelir. Bu kısımda müellif, eserin yazılış sebebini, tasavvufun mahiyetini, müridin âdâbını ve sûfî yoluna girmede gerekli olan manevî hazırlığı açıklamaktadır. İkinci bölüm, eserin ilk yedi kısmını kapsar. Burada ilmin ispatı, fakr, tasavvufun mahiyeti, mürakkaa giyimi, fakr ve saflık konularındaki ihtilaflar ile melâmet anlayışı ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm, şeyhlerin, din ve tasavvuf büyüklerinin tanıtıldığı kısımdır. Bu bölümde sahâbe, tâbiîn, etbâ'u't-tâbiîn imamları, Ehl-i beyt imamları ve sonraki dönem sûfî şahsiyetleri zikredilmektedir. Dördüncü bölüm, fırkalar ve tasavvuf ehlinin mezheplerine ayrılmıştır. Beşinci bölüm ise "Hicâbların Keşfi" başlığını taşımaktadır. Burada mârifetullah, tevhid, iman, tahâret, namaz, zekât, oruç, hac, edepler, hükümler, sözlerin ve hakikatlerin anlamları ile semâ ve türleri gibi konuların perde arkasındaki hakikatleri açıklanmaktadır (Hujwiri, 1995).

Eserin Bütünlüğü ve Tematik Bağlantı

Bu bölümler hem birbirleriyle hem de eserin genel yapısıyla yakından ilişkilidir. Bu bütünlüğü sağlayan temel unsur anlam bağlantısıdır. Hujwiri, eserin mukaddimesinde özellikle Ebu Saîd el-Hujwiri'nin sorusunu ve mukaddimenin sonunda yaptığı açıklamayı, kitabın tüm bölümlerini birbirine bağlayan merkezî bir eksen olarak konumlandırmıştır.

Ebu Saîd el-Hujwiri'nin Suali

صورة السؤال قال السائل و هو ابو سعيد الهجویری بیان کن مرا اندر تحقیق طریقت تصوف و کیفیت مقامات ایشان و بیان مذاهب و مقالات آن و اظهار کن مرا رموز و اشارت ایشان و چگونگی محبت خداوند عز و جل و کیفیت اظهار آن بر دلها و سبب حجاب عقول از کنه ماهیت آن و نفرت نفس از حقیقت آن و آرام روح با صفوت آن و آنچه بدین تعلق دارد از معاملات آن

(Hujwiri, 1995, s. 8).

"Sualin şekli: Soran dedi ki — o, Ebu Saîd el-Hujwiri'dir: Bana tasavvuf yolunun hakikatini, onların makamlarının keyfiyetini, mezheplerini ve sözlerini açıkla; onların remizlerini ve işaretlerini bana beyan et. Azîz ve celîl olan Allah sevgisinin mahiyetini, bunun kalplerde nasıl zühur ettiğini; akılların onun hakikatinin künhüne

erişmekten niçin perdelendiğini; nefsin onun hakikatinden neden nefret ettiğini; rubun onun safvetiyle nasıl huzur bulduğunu ve buna bağlı diğer muameleleri de bana açıkla.”

Eserin kurucu rolü bakımından bu soru, *Keşfü'l-Mabçûb*'un tamamının omurgasını oluşturmaktadır. Hujwiri, bu suale cevap verirken hem tasavvufun teorik temellerini hem de sūfi yaşam pratiğini sistematik biçimde ele almıştır. Dolayısıyla eser yalnızca bir tasavvuf kitabı değil, aynı zamanda sūfliğin doktriner, ahlâkî ve psikolojik yönlerini bütüncül biçimde açıklayan ilk Farsça tasavvuf ansiklopedilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Hujwiri, *Keşfü'l-Mabçûb*'un mukaddimesinde kendi döneminde yaşayan, ancak tasavvufun hakikatinden habersiz olan kimseleri eleştirir ve onlardan şikâyet eder. Mukaddimenin sonunda şu ifadeleri kullanır:

اکنون من ابتدا کنم و مقصود تو را اندر مقامات و حجب پیدا کنم و بیانی لطیف مر آن را بگسترانم و عبارات اهل صنایع را شرح دهم و لختی از کلام مشایخ بدان پیوندم و از غرر حکایات مر آن را مددی دهم تا مراد تو برآید و آن کسان که در این نگرند از علمای ظاهر و غیرهم بدانند که طریق تصوف را اصلی قوی است

(Hujwiri, 1995, s. 12).

“Şimdi söze başlıyorum; makamlar ve hicaplar içinde senin maksadını ortaya koyayım, buna dair latif bir açıklama sunayım; ilim ve irfan eblinin ibarelerini şerb edeyim; meşâyihin sözlerinden bir kısmını buna ekleyeyim ve seçkin hikâyelerle onu destekleyeyim ki muradın bâsıl olsun ve bu esere bakan zâhir ehli âlimler ile diğerleri bilsinler ki tasavvuf yolunun sağlam bir temeli vardır.”

Bu ifadeler, Hujwiri'nin eserini yalnızca bir öğretim kitabı olarak değil, aynı zamanda dönemindeki yanlış tasavvuf anlayışlarına karşı bir savunma ve tashih risalesi olarak da kaleme aldığını göstermektedir. Aslında Ebu Saîd el-Hujwiri'nin sorduğu soruya verilen cevap, kitabın bütün bölümlerinin sırasını ve yapısal akışını belirlemiştir. Hujwiri, kimi zaman konuların başında, ortasında veya sonunda metnin diğer bölümleriyle irtibat kuran açıklamalar yapar. Bu yönüyle okuyucunun önceki ve sonraki bölümlerden kopmadan metinle bütünleşmesini sağlar. Marifetullah konusunu ele aldığı ilk “hicabın keşfi”ne dair ifadeyi, “Fırkalar ve Tasavvuf Ehli Mezheplerinin Tanıtılması” başlıklı fasılda şu şekilde dile getirir:

اکنون من کشف حجاب ابواب معاملات و حقایق اهل تصوف با براهین ظاهر اندر این کتاب بیان کنم تا طریق دانستن مقصود بر تو آسان گردد و از منکران آن را که بصیرتی بود با راه آید و مرا بدین دعا و ثوابی باشد ان شاء الله تعالی

(Hujwiri, 1995, s. 386).

“Şimdi bu kitapta, tasavvuf eblinin muamelelerinin ve hakikatlerinin kapılarındaki perdelerin kaldırılışını açık delillerle beyan edeyim ki maksadı bilme yolu sana kolaylaşsın; inkârcılardan basiret sahibi olanlar da yola gelsin ve bu vesileyle bana dua ve sevap erişsin, inşâallah Teâlâ.”

Bu tür geçişler, eserin bölümleri arasında anlamsal süreklilik sağlayan yapısal köprülerdir.

Yazarın Metindeki Aktif Varlığı

Keşfü'l-Mahcûb'un dikkat çekici özelliklerinden biri, metin boyunca yazarın bizzat varlığının hissedilmesidir. Hujwiri yalnızca konuları anlatmakla kalmaz; aynı zamanda şahsî tecrübelerini, düşüncelerini ve dualarını doğrudan ifade eder. Özellikle “Ben ki, Ali b. Osman el-Cüllâbî'yim” şeklindeki öznel ifadeler, müellifin otobiyografik bir üslup benimsediğini göstermektedir. Bu tür cümleler mukaddimede, bâb ve fasılların giriş ve sonuç kısımlarında, ayrıca farklı fırka ve şahsiyetlerin tanıttığı bölümlerde daha belirgin biçimde görülür.

و من که علی بن عثمان الجلابی ام پیوسته از خدای تعالی بخوام تا مرا چنین معاملتی دهد و این با صحبت مترسمان
زمانه راست نیاید

(Hujwiri, 1995, s. 268).

“Ben ki Ali b. Osman el-Cüllâbî'yim, daima Allah Teâlâ'dan bana böyle bir muamele nasip etmesini isterim; fakat bu, zamanın müteressimlerinin sobbetiyle bağdaşmaz.”

Bir başka yerde şöyle der:

و من که علی بن عثمان الجلابی ام می گویم که این خلاف است اندر عبارت بدون معنی از آن که یکی می گوید من
طلب وجد و دیگری می گوید من وجد طلب و سبب یافتن طلب بود و سبب طلبیدن یافت

(Hujwiri, 1995, s. 298).

“Ben ki Ali b. Osman el-Cüllâbî'yim, derim ki: Bu, manadan yoksun bir ifadedeki çelişkidir. Çünkü biri der ki: ‘Arayan bulur’; diğeri der ki: ‘Bulan arar.’ Bulmanın sebebi talep etmektir; talep etmenin sebebi ise bulmaktır.”

Bu pasajlar, Hujwiri'nin eleştirel, şahsî ve sorgulayıcı üslubunu açık biçimde ortaya koymaktadır. O, hem kendi çağının dinî entelektüellerini eleştirmiş hem de sûfliğin özündeki dinamik düşünce geleneğini savunmuştur.

Sonuç olarak *Keşfü'l-Mahcûb* yalnızca bir tasavvuf el kitabı değil, aynı zamanda Hujwiri'nin şahsî tecrübelerini, çağının eleştirisini ve sûfî metodolojisini yansıtan felsefî ve ahlâkî bir risaledir. Müellifin kendisini metin içinde konumlandırması, esere hem otobiyografik derinlik hem de didaktik canlılık kazandırmıştır.

Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mahcûb*unda Anlatıcı Katılımı, Öğretici Üslubu ve Diyalog Tekniği

Hujwiri, *Keşfü'l-Mahcûb*'un birçok bölümünde kendi şahsî hatıralarından söz eder. Bu hatıralarda yazarın varlığı ve anlatıcı olarak iştiraki oldukça belirgindir. Şu örnek, onun otobiyografik anlatım tarzına açık bir delildir:

وقتی مرا واقعه ای افتاد و طریق حل آن بر من دشوار شد قصد شیخ ابوالقاسم کرکان کردم رضی الله عنه و وی به
طوس بود وی را اندر مسجد در سرای خود یافتیم تنها و بعین آن واقعه من بود که با ستونی می گفت گفتمش این با که
می گویی گفت ای پسر این ستون را خدای عز و جل اندر این ساعت با من به سخن آورد تا از من سؤال بکرد

(Hujwiri, 1995, s. 345).

“Bir vakit başıma bir hadise geldi ve onun çözüm yolu bana güç göründü. Bunun üzerine Şeyh Ebu'l-Kasım Kurrakân'ı ziyaret etmeye yöneldim. O sırada Tûs'ta bulunuyordu. Onu evindeki mescidde yalnız buldum. Benim yaşadığım bâlin ayınası üzereydi; bir sütunla konuşuyordu. Kendisine, ‘Bunu kiminle konuşuyorsun?’ diye sordum. Dedi ki: ‘Ey oğul, Allah عز و جل şu anda bu sütunu benimle konuştu ve bana bir soru sordu.’”

Bu anlatı, Hujwiri'nin yalnızca teorik meselelerle ilgilenmediğini, tasavvufi tecrübeyi bizzat yaşamış bir sûfi olduğunu göstermektedir. Eserdeki bu tür şahsî anlatılar, metnin bütünü boyunca hissedilen bir anlatıcı sürekliliği oluşturmaktadır.

Keşfü'l-Mahcûb'un Mukaddimesinin Yapısı ve İçeriksel Önemi

Keşfü'l-Mahcûb'un mukaddimesi, yapısal bakımdan son derece büyük bir öneme sahiptir. Çünkü eserin temel kompozisyon özelliklerinin çoğu bu kısımda toplanmıştır. Mukaddime; başlangıç, ara fasıllar ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu giriş kısmı, Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e ve ailesine salât ile selâm ifadeleriyle başlar. Kısa hamdiyede Arapça, irfânî temalar içeren ve sec' üslubunu yansıtan ifadeler kullanılmıştır. Bu tercih, kitabın genel muhtevasıyla uyum içindedir.

Bu methiyeden sonra müellif kendisini tanıtır ve eserin yazılış amacına işaret eder:

من بعده قال الشيخ ابوالحسن على بن عثمان بن ابي على الجلابي ثم الهجویری رضی الله عنه طریق استخارت سپردم و اغراضی که به نفس می بازگشت از دل ستردم و به حکم استدعای تو اسعدک الله قیام کردم و بر تمام کردن مراد تو از این کتاب عزمی تمام کردم و مر این را کشف المحجوب نام کردم و مقصود تو معلوم گشت و سخن اندر غرض تو در این کتاب مقسوم گشت و من از خداوند تعالی استعانت خواهم و توفیق اندر اتمام این کتاب و از حول و قوت خود تبرا کنم اندر گفت و کردار و بالله العون و التوفیق

(Hujwiri, 1995, s. 1–2).

“Bundan sonra şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Cüllâbî, sonra el-Hujwiri dedi ki: İstihâre yoluna başvurduğum; nefse dönen arzularını gönlümden sildim; senin talebin gereğince —Allah seni baktıyar kalsın— işe koyuldum ve bu kitabı senin muradını gerçekleştirmek üzere tamamlama hususunda kesin bir azim gösterdim. Buna Keşfü'l-Mahcûb adını verdim. Maksadın açıklığa kavuştu ve senin gayene dair sözler bu kitapta taksim edilip yerli yerine konuldu. Bu kitabın tamamlanmasında Allah Teâlâ'dan yardım ve muvaffakiyet dilerim; söz ve davranışta kendi havl ve kuvvetimden beri olurum. Yardım ve tevfiğ yalnız Allah'tandır.”

Mukaddimedede yer alan Ebu Saîd el-Hujwiri'nin sorusu, kitabın bütün bölümlerinin özeti olarak değerlendirilebilir. Nitekim eserin tüm kısımları, bu soruya sistematik cevaplar vermektedir. Mukaddimedede geçen her ifade, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanır. Her bâbın veya faslın başında konunun genel çerçevesi ve önemi sunulur; ardından mesele ayrıntılı şekilde işlenir. Bu yöntem, müellifin didaktik düzen ile mantıksal tutarlılığı bir araya getirdiğini göstermektedir.

Mukaddime ile eserin geri kalan bölümleri arasındaki anlam bağı, metnin bütünlüğünün en önemli göstergelerinden biridir. *Keşfü'l-Mahcûb*'un ilk bâbı klasik sûfi gelenek doğrultusunda şu konulara ayrılmıştır: ilmin ispatı, fakr, tasavvufun mahiyeti, mürakkaa, fakr ve saflık, melâmet.

Hujwiri bu bölümlerin her birine âyetler, hadisler ve tasavvufî hikâyelerle başlamıştır. Böylece hem dinî meşruiyet hem de tasavvufun şer'î temellerle irtibatı vurgulanmaktadır. Sonuç olarak mukaddime yalnızca bir giriş bölümü değil, aynı zamanda eserin yapısal ve tematik özelliklerinin özeti niteliğindedir. Bu bölümde hem müellifin şahsî niyeti hem de tasavvuf öğretiminin sistematığı yansıtılmıştır. Allah'a övgüyle başlayıp didaktik açıklamalarla sona ermesi, Hujwiri'nin ilâhî merkezli düşünce sistemini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hujwiri'nin *Keşfü'l-Mabûbu* Kaleme Alırken Kullandığı Edebî Yöntemler

Yazarın Öğretici (Didaktik) Üslubu

Eserin başlangıcında Hujwiri, kitabı Ebu Saîd el-Hujwiri'ye hitaben kaleme aldığını ve bunun hem muhatabı hem de genel okuyucu kitlesi için yazıldığını belirtir. Bu yönüyle kitap, yalnızca bir tasavvuf risalesi değil, aynı zamanda öğretici bir metindir.

Hujwiri'nin “Bil ki”, “Bak”, “Sen” gibi doğrudan hitaplarla başlayan cümleleri, didaktik üslubunun en açık göstergeleridir. Ayrıca konuların açıklanmasında âyet, hadis, temsil, hikâye ve kıssalardan yararlanması, eserin pedagojik yönünü kuvvetlendirmektedir. Bu hitap tarzı, okuyucuyla kurulan diyalog hissini güçlendirir ve bölümler arasında anlamsal bağ oluşturur.

Öğüt Verici Üslup ve Ahlâkî Ton

بر تو بادا که دعوی معرفت نکنی که اندر آن هلاک شوی تعلق به معنی آن کن تا نجات یابی

(Hujwiri, 1995, s. 396).

“Sana gereken şudur ki mârifet iddiasında bulunmayasın; çünkü bunda belâk olursun. Onun hakikatine yönel ki kurtuluşa eresin.”

و بدان که علم بسیار است و عمر کوتاه و آموختن جمله علوم بر مردم فریضه نه پس بدان که از علم اندک عمل بسیار توان گرفت و باید که علم مقرون عمل باشد

(Hujwiri, 1995, s. 13).

“Bil ki ilim çoktur, ömür ise kısadır; bütün ilimleri öğrenmek insanlara farz değildir. Şunu da bil ki az ilimle çok amel elde edilebilir; ancak ilim mutlaka amelle birlikte olmalıdır.”

Bu ifadeler, müellifin eser boyunca ahlâkî ve öğretici tonu koruduğunu göstermektedir. O, sûfî düşüncenin özünü yalnız teorik bilgi olarak değil, amelle birleşmiş hikmet olarak sunmaktadır.

Diyalog ve Münazara Tekniği

Hujwiri'nin yazım üslubu çoğu zaman şu şekilde ilerler: Önce kısa ve genel bir mesele ortaya koyar, ardından onun açıklamasına geçer. Ancak bunu tek taraflı anlatımla değil, çoğu kez münazara tarzında gerçekleştirir. Karşıt görüşleri aktarır, muhtemel cevapları değerlendirir ve sonunda kendi kanaatini bildirir. Bu yöntem, ilmî dürüstlüğünü ve eleştirel düşünme kabiliyetini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda okuyucunun zihinsel katılımını artırarak metnin pedagojik etkisini güçlendirmektedir.

Müellif bu diyalog yapısında kendi görüşü için گوییم (deriz), muhalif görüşler için ise گویند (derler) fiillerini kullanır. Böylece hem kendi sesini hem de başkalarının sözünü dengeli biçimde metne taşır.

Diyalektik Üslup, Karşılaştırmalar ve Metin Bütünlüğü

Hujwiri, eserin birçok yerinde karşıt görüşleri, fikirleri ve mezhepleri karşı karşıya getirerek tartışmacı bir üslup sergiler. Bunun belirgin örneklerinden biri, sofistlere yönelik eleştirisidir:

بدان که گروهی اند از ملاحظه که مر ایشان را سوفسطائیان خوانند و مذهب ایشان آن است که به هیچ چیز علم درست ناید و علم خود نیست

(Hujwiri, 1995, s. 19).

“Bil ki bir grup müllbid vardır ki onlara Sofistler denir. Onların mezhebi şudur: Hiçbir şey hakkında sahib bilgi elde edilemez; hatta bilginin kendisi dahi mevcut değildir.”

Bu örnek, mantikî muhakemeye dayalı savunma tarzını göstermektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği ise mukayese yönteminin yoğun biçimde kullanılmasıdır. Fakr ile gınâ, cennet ile cehennem, Allah ile kul, insan ile nefis gibi karşıtlıklar, düşüncenin açıklanmasında işlevsel araçlar hâline getirilmiştir. Özellikle “hicapların keşfi” bölümlerinde bu karşılaştırmalar daha belirgin biçimde görülmektedir.

Şeriat ve Tarikat Dengesi

Her ne kadar Hujwiri'nin temel hedefi tarikatı şeriatla uyumlu hâle getirmek olsa da, bazı bölümlerde bâtinî meselelerin derin yorumlarına da yer verir. Bu durum, onun sûfî düşüncenin hem zâhirî hem bâtinî boyutlarını birleştirme çabasını göstermektedir.

من که علی بن عثمان الجلابی ام می گویم که نماز امر است نه آلت حضور و نه آلت غیبت از آنچه امر هیچ چیز را آلت نگردد

(Hujwiri, 1995, s. 438).

“Ben ki Ali b. Osman el-Cüllâbî'yim, derim ki: Namaz bir emirdir; ne huzurun ne de gaybetin aracıdır. Çünkü emir, hiçbir şey için araç hâline gelmez.”

Bu ifade, Hujwiri'nin ibadetleri metafizik vasıtalar olarak değil, doğrudan ilâhî buyruklar olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Edebî Üslup: Sec', Âyet ve Hadis Kullanımı

Keşfü'l-Mahcûb'un dikkat çekici yönlerinden biri, bütüncül bir edebî yapıya sahip olmasıdır. Hujwiri sec' üslubunu, âyet ve hadis alıntılarını, meselleri, Farsça ve Arapça şiiirleri yoğun biçimde kullanmıştır. Eserde tanıtılan hemen her şahsiyetin ilk cümlesi sec' üslubunda kurulmuştur. Bu gelenek daha sonra Attâr tarafından da sürdürülmüştür (Attâr, 1905; Nishapuri, 2002).

و منهم سریر معرفت و تاج اهل معاملات بشر بن الحارث الحاقی

(Hujwiri, 1995, s. 147).

“Onlardan biri, mârifet tabtı ve muamele eblinin tacı olan Bîşr b. el-Hâris el-Hâfî'dir.”

و منهم امير امراء و سالک طريق لقا ابواسحاق ابراهيم بن ادھم بن منصور

(Hujwiri, 1995, s. 144).

“Onlardan biri, emirlerin emiri ve likâ yolunun yolcusu olan Ebû İshak İbrahim b. Edbem b. Mansûr'dur.”

Eserde Tasavvuf Düşüncesinin Temel Kavramları

Hujwiri, Keşfü'l-Mahcûb'da fakr kavramına geniş yer verir ve bunu sûfî yolunun temel mertebelerinden biri olarak değerlendirir. Konunun başında Kur'ân âyetleri ve hadislerle delillendirme yapar:

بدان که درویشی را اندر راه خداوند عز و جل مرتبتی عظیم است

(Hujwiri, 1995, s. 25).

“Bil ki dervişliğin, Allah عز و جل yolunda büyük bir mertebesi vardır.”

Bu bölümde fakrın bir zayıflık değil, ruhanî olgunluk ve teslimiyet hâli olduğu vurgulanmaktadır.

Biyografik Kısımların Düzeni ve Üslubu

Eserin biyografik bölümlerinde sahâbe imamları, Ehl-i Beyt imamları, Suffe ehli, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve sonraki sûfiler ele alınmaktadır. Her şahsiyetin tanıtımı belirli bir sistem içinde yapılır: “ve onlardan” ifadesiyle başlanır, sec'li tanıtım cümlesi kurulur, manevî derecesi belirtilir, ardından hikâyeleri, menkıbeleri ve görüşleri aktarılır. Bu yöntem, hem biyografik düzen hem de sûfî hafızanın aktarımı bakımından büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak *Keşfü'l-Mahcûb*, yalnızca teorik bir tasavvuf kitabı değil; aynı zamanda sistematik bir öğretim, biyografi ve düşünce eseridir. Hujwiri, her bâbı Kur'ân ve hadisle temellendirerek metodik bir tasavvuf ansiklopedisi ortaya koymuştur.

Sonuç

Keşfü'l-Mahcûb, yalnızca XI. yüzyıl tasavvuf düşüncesini yansıtan bir metin değil, aynı zamanda İslâm entelektüel tarihinin dönüşüm süreçlerini belgeleyen kurucu eserlerden biridir. Tasavvufun sözlü öğretim halkalarından yazılı ve sistematik bilgi alanına geçişi, bu eserde açık biçimde gözlemlenmektedir. Hujwiri, dağınık sûfî mirası derleyip tasnif ederek onu öğretilbilir, tartışılabilir ve aktarılabilir bir disiplin hâline getirmiştir. Bu yönüyle eser, tasavvufun kurumsallaşma tarihinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Eserin en dikkat çekici taraflarından biri, teorik çerçeve ile manevî tecrübe arasında kurduğu dengedir. Hujwiri, tasavvufu yalnızca kavramlar ve tanımlar üzerinden açıklamaz; ahlâkî olgunlaşma, nefis terbiyesi, mürşid-mürid ilişkisi, ibadetlerin içsel boyutu ve hakikate yöneliş gibi meseleleri birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alır. Böylece tasavvuf, soyut bir düşünce sistemi olmaktan çıkarak insanın varoluşunu kuşatan bütüncül bir hayat anlayışı şeklinde sunulur. Bu bütüncül yaklaşım, erken dönem İslâm düşüncesinde bilgi ile amel, teori ile pratik ve zâhir ile bâtın arasında kurulan ilişkinin en berrak örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Keşfü'l-Mabcûb'un bir diğer önemli katkısı, eleştirel ve mukayeseli yaklaşımıdır. Hujwiri, kendi dönemindeki farklı eğilimleri yalnızca nakletmekle yetinmez; onları tartışır, değerlendirir ve gerektiğinde tenkit eder. Bu tavır, eseri sıradan bir derleme olmaktan çıkarıp düşünsel müdahale niteliği taşıyan özgün bir telif hâline getirir. Müellifin farklı tasavvuf çevreleri, mezhebî yaklaşımlar ve dinî yorumlar arasında yürüttüğü muhakeme, erken dönem İslâm düşüncesindeki çoğulcu tartışma zeminini de görünür kılar. Aynı zamanda bu yöntem, tasavvufun tarihsel gelişiminin tek çizgili ve yekpare bir süreç olmadığını; aksine yoğun iç tartışmalar, kavramsal gerilimler ve meşruiyet arayışları üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

Metnin tarihî önemi kadar edebî değeri de dikkat çekicidir. Hujwiri, Arapça ilmî mirası Farsça nesrin imkânlarıyla yeniden ifade etmiş; böylece hem dil hem de düşünce tarihinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Eserin açık anlatımı, öğretici kurgusu, sec'li pasajları, hikâye ve menkıbe kullanımı, klasik Fars tasavvuf nesrinin sonraki gelişimine yön veren başlıca unsurlar arasında yer almıştır. Bu bakımdan *Keşfü'l-Mabcûb*, yalnız tasavvuf tarihinin değil, Fars edebiyatı tarihinin de temel metinlerinden biridir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, eser İslâm medeniyetinde dil değişiminin yalnızca teknik bir tercüme meselesi olmadığını, aynı zamanda düşüncenin yeni toplumsal çevrelere taşınması ve yeni okur kitleleriyle buluşması anlamına geldiğini de ortaya koymaktadır.

Sonraki yüzyıllarda kaleme alınan çok sayıda sûfî eser üzerinde bıraktığı tesir, metnin sürekliliğini ve otoritesini göstermektedir. Hujwiri'den sonra gelen müellifler, onun oluşturduğu kavramsal çerçeveden, biyografik malzemedan ve anlatım yönteminden farklı düzeylerde yararlanmışlardır. Bu durum, *Keşfü'l-Mabcûb*'un yalnızca kendi çağını temsil eden bir eser olmadığını, aynı zamanda sonraki tasavvuf geleneğini biçimlendiren referans metinlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bir metnin klasikleşmesi, sadece okunmaya devam edilmesiyle değil, sonraki üretimleri yönlendiren görünmez bir düşünsel altyapı oluşturmasıyla mümkündür. *Keşfü'l-Mabcûb* bu anlamda yaşayan bir gelenek metnidir.

Sonuç olarak *Keşfü'l-Mabcûb*, tasavvufun düşünsel sistematiğini, ahlâkî ufkunu ve edebî ifadesini bir araya getiren nadir eserlerden biridir. Erken dönem sûfî mirası koruması, kavramsal açıklık sağlaması, eleştirel yaklaşım geliştirmesi ve Farsça tasavvuf nesrinin teşekkülüne öncülük etmesi bakımından, bugün de araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmayı sürdürmektedir. Bunun ötesinde eser, dinî düşüncenin nasıl kurumsallaştığı, kültürler arasında nasıl aktarıldığı ve edebî biçimler aracılığıyla nasıl kalıcılaştığı sorularına da güçlü cevaplar sunmaktadır. Bu nedenle *Keşfü'l-Mabcûb* üzerine yapılacak her yeni okuma, yalnızca bir tasavvuf klasiğini değil, İslâm düşüncesinin oluşum mantığını yeniden anlamaya katkı sağlayacaktır.

Author Contributions

The author is solely responsible for the conceptualization, methodology, analysis, and writing of the study.

Kaynaklar

Alizade, A. (2004). *Uveys Qarani nin zikri* (Sharq Tercume Toplusu, No. 1). Baku. (Azerbaijani).

Al-Sulami, A. A.-R. M. b. al-H. (1960). *Kitab Tabaqat al-Sufiyya*. E. J. Brill. (in Arabic).

Al-Tusi, A. N. A. b. A. al-Sarraj. (1914). *The Kitab al-Luma' fi'l-tasavvuf* (R. A. Nicholson, Ed.). Brill. (in Arabic).

Attar, F. al-D. (1905). *The Tadhkirat al-awliya* (R. A. Nicholson, Ed.). Brill. (in Persian).

Hujwiri, A. al-H. A. ibn A. A. al-Jullabi. (1995). *Kashf al-Mahjub* (M. H. Tasbihi, Ed.). Markaz-e Tahqiqat-e Farsi-ye Iran va Pakistan. (in Persian).

Nishapuri, F. al-D. Attar. (2002). *Tazkirat al-Awliya* (M. M. K. Qazvini, Intro.). Ganjineh. (in Persian).